

ня. Наприклад, наявність фотознімку, на якому зафіксовано у погрібних ракурсах та деталях положення трупа у момент його виявлення на місці пожежі, з тими ознаками, що залишилися у якості ще не змінених різноманітними факторам даних, докладний опис яких відсутній у протоколі огляду місця події, може стати важливим джерелом доказової інформації. При проведенні експертиз у лабораторних умовах, експерти постійно стикаються з проблемами збереження значущості слідів та одержання необхідної додаткової інформації, яка повинна бути зафіксована, але часто відсутня у матеріалах справ. Така інформація може, наприклад, стосуватися даних, що виявлені при динамічній стадії огляду місця пожежі до її ліквідації. Ці проблеми пов'язані не тільки з порушенням існуючих рекомендацій та правил, які допускаються у процесі оперативно-розшукової або слідчої діяльності, але й з погодними умовами та самим процесом горіння, його розвитком і закінченням.

У слідчій тактиці існують відповідні вказівки на швидкість, невідкладність процесуальних дій. Тому необхідно визначити надзвичайну важливість розробки тактичних прийомів та рекомендацій, які гарантували б від невдач, пов'язаних з тривалістю лабораторного дослідження, що може привести до незворотних змін в субстратній або зовнішній будові об'єкту, вилученого з місця пожежі.

Використання різноманітних спеціальних знань не ізолювано, а в комплексі дозволяє «реконструювати» елементи кримінальної події і встановити механізм підналу. Так, по даній категорії злочинів може призначатися комплекс експертиз. Вже безпосередньо на місці події слідчий повинен проміркувати можливість призначення тих чи інших експертиз, у тому числі комплексних, які повинні вирішувати питання про динаміку розвитку горіння, механізм його виникнення, а також спрямовані на виявлення причин, що визвали горіння.

Надійшла до редколегії 24.03.98

*М. РОМАНОВ, канд. юрид. наук,
Е. ЄФРЕМЯН, канд. юрид. наук, зав. лаб. ХНДІСЕ*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ТРАСОЛОГІЇ В СВІТЛІ НОВИХ ВИДІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Останнє десятиріччя ознаменувалось становленням і розвитком нових видів судових експертиз. До них повинні, перш за все, бути віднесені ситуалогічна експертиза та експертиза

по встановленню факту контактної взаємодії (ФКВ) об'єктів. Завданням першої, як відомо, є аналіз на основі спеціальних знань слідової інформації місця події, спрямований на вирішення питання: як стався злочин. Друга експертиза визнана на основі встановлення факту контактної взаємодії об'єктів, шляхом комплексу різнопрофільних експертних знань, вирішити питання: чи є об'єкти, що досліджуються, тими ж, які контактували один з одним в момент події злочину. Експертиза ФКВ дозволяє встановити індивідуальну тотожність об'єктів в тих випадках, коли традиційні засоби криміналістичної ідентифікації не в силах вирішити назване завдання.

Аналіз процесу дослідження при виконанні зазначених вище експертиз показав, що при цьому експерт у тій чи іншій мірі використовує знакову властивість слідів. Наука про знаки — семіотика, відносить сліди до природних знаків, тобто, до знаків-ознак. Досить довгий час залишалася в затінку та обставина, що дослідження слідів (розшифровка сліду як джерела інформації) слідчим, судовим експертом та ін. завжди починається з розгляду сліду під кутом зору того, що він позначає, як ознака, до чого, а саме, до якого об'єкту, явища він відсилає. Дослідження слідів підлягає загальній закономірності пізнавальної діяльності людини: процес пізнання починається з уявлення загальної характеристики об'єкту з наступним етапом детального його аналізу. Уявлення загальної характеристики об'єкту, що вивчається (сліду), діє на знаковій основі. Проте, знакова властивість слідів використовується і в наступному детальному їх аналізі. Наприклад, в процесі ідентифікації взуття по слідам підшви експерт зробив висновок, що сліди залишені взуттям гр. П. Експерт, по суті, дослідив лише відбитки підшвов взуття. Проте, ці відбитки виступали в процесі експертного дослідження у вигляді знаків, що позначають взуття в цілому.

У ситуалогічному дослідженні знакова властивість слідів проявляє себе як системоутворюючий чинник. Так, щоб вирішити питання, як виникла та розверталася та чи інша подія, вивченню підлягає окремо кожний слід на місці події. Між тим, щоб вирішити ситуалогічне завдання, одержаний при цьому результат необхідно об'єднати в єдину слідову картину, що відбиває динаміку події, яка мала місце. Останнє практично можливо лише в тому випадку, якщо слідова картина повністю «вписується» в єдину знакову ситуацію. Іншими словами, дослідник повинен переконатися, що система слідів в якості знаків відсилає до події пригоди в цілому.

Висловлене показує, що знакова властивість слідів відіграє роль важливого інструменту пізнання слідової інформації.

ції. В зв'язку з висловленим, розглянемо детальніш питання про сліди як знаки.

У широкому розумінні слова, слід являє собою результат впливу одного об'єкта (явища) на інший (інше), при якому відтворюється зовнішній вигляд, структура, функції чи субстрат першого у другому. Відповідно сказаному, розрізняють слідоутворюючий та слідосприймаючий об'єкти. Таким чином, інформаційною основою слідів є процес відображення, що «складається в переносі та збереженні структури відображуемого в структурі відображуючого»¹.

При цьому поняттю структури придається широке тлумачення: це не тільки зовнішня, але й внутрішня форма зв'язків та відносин елементів об'єкту.

Стосовно до слідів, треба виділити два різновиди відображення: структурне та знакове. Структурне відображення відтворює засіб, вид відносно стійкої упорядкованості компонентів, зв'язків та відносин слідоутворюючого об'єкту, як відображуемого. Наприклад, на місці події знайдена куля, на якій добре відзначилися сліди полів нарізів ствола вброї, з якої був проведений постріл.

Знакове відображення — це спроможність сліду виконувати функцію об'єкту, що відсилає до іншого об'єкту. Так, зазначена вище куля та сліди на ній відсилали до револьверу калібру 7,62 мм.

В процесі вивчення слідів структурне та знакове відображення тісно переплітаються одне з іншим. Проте, не слід забувати тієї обставини, що ці два аспекти слідової інформації мають різницю, яку необхідно враховувати.

Дослідити той чи інший слід у вигляді знаку² — це значить встановити зміст об'єкту, що позначається слідом, явища, що залишило слід. В семіотиці розрізняються два види змісту чи значення знаку: предметне і смислове². Предметне значення — це проста вказівка (відсилка) на те, що даний об'єкт (слід) спроможний виступати у вигляді позначаючого, та в даній ситуації служить знаком.

Зв'язок сліду-знаку з предметом (явищем), що позначається, діє на основі того чи іншого виду зв'язку об'єктів матеріальної дійсності. Стосовно слідів, до таких зв'язків відносяться причинна, атрибутивна та просторово-часова. Найбільш широке розповсюдження одержала «розшифровка» слідів у вигляді знаків шляхом використання категорії причинності. По сучасним уявам згадана категорія включає три складових її елементи: причину, слідство і умови. Дані складові утворюють причинний зв'язок, зв'язок станів та причинне відношення.

¹ Штофф В. А. Моделирование и философия. Л., 1966. С. 119.

² Ветров А. А. Семіотика и ее основные проблемы. М., 1968. С. 32—34.

Причинний зв'язок зазначає на безпосередній зв'язок причини і сліdstва. Виходячи з цього, слідоутворюючий чинник — це причина появи сліду, самий слід — сліdstво цієї причини та її знак.

Зв'язок станів характеризує зміни одного і того ж об'єкту в процесі причинно-наслідкової взаємодії. Як визначив Г. Свечников, «знання причинного зв'язку дає пояснення об'єкту, явищу, знання ж зв'язку станів дає лише опис його зміни у часі»¹. Проте, цього стає достатньо для того, щоб передвіщати майбутній стан, якщо відомий стан речі в даний момент часу. Іншими словами, стан речі в даний момент виступає у вигляді знаку її стану в майбутньому при наявності зв'язку станів. Знання зв'язку станів об'єктів причинно-наслідкової взаємодії дозволяє повніш «читати» знакову інформацію сліду.

Наприклад, при пострілі па поверхні (кулі спочатку відображуються сліди від кульного входу каналу ствола зброї (первинні сліди). Надалі утворюються сліди полів нарізів (вторинні сліди). Таким чином, сліди на поверхні кулі — це відображення слідових її станів в процесі проходження по каналу ствола зброї.

Причинне відношення характеризує відношення умов, в яких здійснювався причинно-наслідковий зв'язок, до самої причини та сліdstва. Умови, як відомо, можуть сприяти реалізації причинного зв'язку, але можуть і діяти цьому перешкоду. Характер здійснення причинного зв'язку в певній мірі, є знаком самого характеру відносин умов до причини та сліdstва.

На перехресті при наявності ожеледі сталося зіткнення двох вантажних автомобілів. Хоч зіткнення носило характер майже «лобового» і швидкості автомобілів були чималими, ушкодження на самих транспортних засобах утворилися відносно невеликі. Останнє пояснювалося тим, що автомобілі, які увійшли в контакт, утворили систему — єдине динамічне ціле, що у процесі обертання (крутіння) використало весь запас енергії руху.

Атрибутивний зв'язок звичайно виступає у вигляді відношення цілого та частини. Наприклад, вилучені на дорозі уламки фарного скла служать знаком автомобіля, що міг вчинити шляхово-транспортну пригоду.

Використання просторово-часових зв'язків у якості основи для «розшифровки» сліdів, знаходить широке застосування при ситуалогічних дослідженнях, спрямованих на рішення завдання, як сталася подія, що досліджується. У вигляді прикладу «читання» сліdів, з врахуванням просторово-часових

¹ Див.: Свечников Г. А. Причинность и связь состояний в физике. М., 1971. С. 118.

зв'язків, розглянемо наступний. На стоянці знаходилось чотири легкових автомобіля. Пройшов снігопад. Під одним з автомобілів свіжний покрив був відсутній. Відмічене зазначало на те, що даний автомобіль був поставлений на стоянку раніш за інші, коли сніг ще не падав. З чотирьох автомобілів у одного капот не був покритий снігом. Останнє свідчило про те, що двигун недавно прогрівався.

Вивчення практики судово-трасологічного аналізу слідів в якості знаків показує, що при цьому використовуються принципи дослідження: знакової повноти, знакової оборотності й знакової транзитивності.

Принцип повноти може бути сформульований таким чином.

Якщо «А» є знаком «Б» та має місце «А», то слід бути і «Б». Наприклад, наявність зустрічних потоків слідової інформації в процесі слідоутворення виступає в якості знаку факту контактної взаємодії об'єктів (ФКВ). Якщо висловлюється судження про наявність ФКВ об'єктів, то повинна мати місце наявність зустрічних потоків слідової інформації. Незважно побачити, що принцип, що розглядається, є прийомом пошуку слідової інформації, засобом перевірки гіпотез, припущень, що висувуються. Принцип оборотності зазначає на те, що в одних ситуаціях об'єкт «А» може виступати у вигляді знаку об'єкту «Б», в інших — об'єкт «Б» може служити знаком слідства, в свою чергу, слідство, в тій чи іншій ситуації, може виступати у якості знаку причини. Суттєвість принципу транзитивності складається в тому, що якщо «А» є знаком «Б», а «Б» виступає у вигляді знаку «В», то «А» є також знаком «В».

В процесі проведення судово-балістичних експертиз досліджуються сліди від бойка ударника пістолету на капсюлях відстріляних гільз. При цьому, в логічну схему експертизи, що проводиться, вбудовується такий знаковий аспект. Слід бойка це знак самого бойка. Оскільки бойок у вигляді знаку відсилає до пістолета в цілому, то і слід бойка виступає у вигляді знака пістолета в цілому.

Необхідно зазначити, що знання знакової властивості слідів підвищує ефективність їх дослідження та використання в судово-експертній практиці.

Дослідження слідів в процесі рішення завдань ситуалогічної експертизи та експертизи факту контактної взаємодії об'єктів (ФКВ) в чималій мірі здійснюється на основі ідентифікації слідоутворюючих об'єктів на рівні індивідуальної чи групової тотожності. Цільова направленість та специфічні особливості названих видів дослідження зумовили необхідність уточнення та розвитку змісту таких понять теорії ідентифіка-

ції, як загальна та окрема ознаки, ідентифікаційне поле, за-
собн його формування та ін.

Розглянемо докладніш зазначені питання.

Загальні ознаки, як відомо, характеризують ті або інші предмети, явища, властивості в боку того, що їм всім однако-
во присутнє, як об'єктам матеріальної дійсності. Таким чи-
ном, загальні ознаки — це те, що повторюється в об'єктах,
явищах. Окремі ознаки характеризують в предметах, явищах,
властивостях ті чи інші риси, що виділяють названі об'єкти
серед їм подібних. В зв'язку з цим окремі ознаки набувають
характер особливих. По відношенню до загальних ознак вони
мають значно меншу повторюваність, а в деяких випадках ок-
рема ознака може бути одиничною, неповторною.

Кажучи про різну спроможність загальних та окремих іден-
тифікаційних ознак виділяти досліджуваній об'єкт з безлічі
йому подібних, не можна разом з тим упускати з виду ту об-
ставину, що дана відмінність носить діалектичній характер.
В літературі висловлюється погляд, згідно в яким, шляхом
«підсумовування» загальних ознак в принципі неможливо
прийти до висновку про індивідуальну тотожність одиничного
об'єкту, оскільки «одиничне — це якісно інша інформація, яка
не може бути введена шляхом накопичування загальної»¹.
Наведена точка зору, на наш погляд, помилкова. Одиничне
і загальне діалектично взаємопов'язані через особливе (те, що
відрізняє одне від подібного іншого). Одиничне — завжди
особливе. Разом з тим, особливим може бути і загальне (уні-
кальне поєднання загальних ознак, неповторна їх комбінація
та ін.). Таким чином, па основі загальних ідентифікаційних
ознак, щоб утворили неповторну, унікальну сукупність, можна
виділити одиничній окремий об'єкт. Відмічене дуже важливе
як для ситуалогічної експертизи, так і для експертизи ФКВ,
оскільки в названих випадках сліди часто носять характер
загальних ознак.

Як відомо, у процесі ідентифікації не всі виявлені в дос-
ліджуваних об'єктах ознаки включаються в ідентифікаційну
сукупність для рішення питання про тотожність або її відсут-
ність.

Нестійкі, малоінформативні ознаки часто виключаються
з названої сукупності. Сформована в процесі дослідження для
рішення ідентифікаційної задачі сукупність ідентифікаційних
ознак утворює ідентифікаційне поле.

У практиці проведення ідентифікаційних судово-трасоло-
гічних досліджень використовуються два типи ідентифікацій-

¹ Див.: *Седова Т. А.* Теория и практика доказывания при идентификации объектов на основе структуры и состава: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. Л., 1987. С. 38.

них полів: моноструктурне та поліструктурне. У основі зазначеної класифікації лежить відображаємий в ідентифікаційних ознаках той чи інший тип та структурний рівень матеріальної субстанції. Так, якщо ідентифікаційне поле утворено ідентифікаційними ознаками одного типу чи структурного рівня (наприклад, для ідентифікації використані тільки морфологічні ознаки), то мова повинна йти про моноструктурне ідентифікаційне поле. Якщо ж для ідентифікації залучені (крім морфологічних ознак) інші, наприклад, субстратні чи функціональні — ми маємо справу з поліструктурним ідентифікаційним полем. Останнє досить часто застосовується при проведенні комплексних ідентифікаційних досліджень, наприклад, в комплексних експертизах факту контактної взаємодії об'єктів.

Розглядаючи типи ідентифікаційних полів, які використані в судово-трасологічних дослідженнях, не можна не звернути увагу на засоби (підходи) до їх формування. Вивчення судово-слідчої та експертної практики показує, що треба розрізняти три підходи до формування ідентифікаційного поля: інтенціональний, екстенціональний і змішаний.

Перший спосіб (ідентифікаційне поле інтенціонального характеру) полягає в тому, що в якійсь виявленій ознаці намагаються виявити іншу окрему ознаку, а в цій ознаці, в свою чергу, ще іншу «понад» окрему ознаку. Таким чином, в процесі ідентифікації накопичення ідентифікаційної інформації здійснюється дослідником шляхом пошуку, спрямованого «вглиб» властивості, яка вивчається. Сам пошук ідентифікаційних ознак проводиться по принципу «російської матрьошки»: в вилученій ознаці виявляється окрема, в цій окремій ознаці — ще окрема і так далі. Наприклад, в сліді протектора шини автомобільного колеса виявлений відтиск навареної заплати. В сліді відображенні поверхні заплати, в свою чергу, добре були видні окремі заглиблення, що відражали дільниці, які виступають на поверхні заплати. Крім того, самі відмічені дільниці мали своєрідні звивисті граничні лінії. Перелічені ознаки в сукупності утворили ідентифікаційний комплекс інтенціонального характеру, який послужив відправною основою для ототожнення автомобільної шини.

Екстенціональний підхід формування ідентифікаційних полів (екстенціональне ідентифікаційне поле) характеризується тим, що нагромадження ідентифікаційної інформації здійснюється пошуковим дослідженням, що може проводитися на основі різних спеціальних знань, спрямованим «вшир» властивостей об'єкту, який вивчається. При цьому відсутнє дробіння вихідної ідентифікаційної ознаки на окремі та «більш» окремі. Можна навести такий приклад: на ґрунті місця події (ділянки місцевості, де відбувалася боротьба жертви зі злочинцем), був

виявленій слід-відбиток матеріалу одягу. При дослідженні одягу підозрююмого у вбивстві, були виявлені нашарування ґрунту та рослинних часток. Судово-ґрунтознавські та судово-біологічні дослідження дозволили прийти до висновку, що ґрунт та рослини, вилучені з місця події і з об'єкта-носія, мають загальну родову належність. Трасологічним дослідженням відбитку і матеріала піджака підозрююмого були встановлені збіжності загальних ознак: виду, зовнішньої структури та розмірних характеристик переплетення ниток тканини піджака з ознаками, що відобразилися у відбитку. Кожна з перелічених ознак носила загальний характер, але їх сукупність утворила неповторний індивідуальний комплекс, який дозволив зробити висновок про наявність ФКВ.

Щодо змішаного підходу формування ідентифікаційного поля, то він являє собою поєднання описаних вище двох підходів.

Важливий момент ідентифікаційного дослідження представляє собою оцінка індивідуалізуючої здатності ідентифікаційних ознак. Відомо, що об'єкт має риси індивідуальності (неповторності) у тих випадках, якщо він відрізняється від його подібних, одноякісних об'єктів системою необхідних і достатніх розбіжних ознак. Їх роль відіграють ідентифікаційні ознаки.

Залежність індивідуалізації об'єкту від якості та кількості ідентифікаційних ознак можна висловити таким чином: можливість індивідуалізації $M(i)$ прямо пропорціональна кількості використаних в процесі ототожнення ідентифікаційних ознак — K_0 (можливість індивідуалізації зростає при використанні великої кількості розбіжних ознак) і обернено-пропорціональна як частоті їх зустрічаємості — $Ч_3$ (чим ознака рідше зустрічається, тим більшою індивідуалізуючою здатністю вона володіє), так і множині об'єктів — M_0 , до якої відноситься об'єкт, що дослідиться (чим менший по кількості обсяг згаданої множини, тим більша імовірність здійснити індивідуалізацію). Перелічені прямі та зворотні залежності можна визначити таким чином:

$$M(i) = K_0 / Ч_3 \cdot M_0.$$

Треба вказати, що наведена формула-модель залежностей — спрощена. Вона не охоплює весь їх спектр, що враховується в процесі ідентифікаційних судово-трасологічних досліджень. Так, відомо, що менша кількість ідентифікаційних ознак, які рідко зустрічаються, часто володіє більшою індивідуалізуючою спроможністю, чим більша кількість ознак, які зустрічаються часто. Треба також визначити головну роль обсягу

множини об'єктів, до якої відносяться досліджені — M_0 . Наприклад, при рішенні питання про кут зіткнення двох приймав-ших участь в події автомобілістів, елемент наведеної вище формули M_0 становить собою не що інше, як «подвійну мно-жину об'єктів». Тому при ідентифікації слідоутворюючих час-тин автомобілів навіть мала кількість загальних ознак дозво-ляє успішно вирішити завдання ототожнення контактуючих діляниць.

Підводячи підсумок висловленому, необхідно вказати, що нові види судових експертиз, що виконуються на основі вико-ристання слідової інформації, вимагають подальшого поглиб-леного опрацювання теоретичних та методологічних положень судової трасології.

Надійшла до редколегії 23.04.98

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

В. ЖУРАВЕЛЬ, доц. НЮА України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ПЕРЕДБАЧЕННЯ

Інтеграційно-диференціальні процеси, що відбуваються в науці, обумовлюють не тільки виникнення нових теорій (вчень), галузей знань, а й характер і особливості зв'язків між ними. У літературі вказується на декілька типів міжнаукової взаємодії: а) вивчення одного і того ж об'єкта різними (двома і більше) науками; б) вплив однієї з них на традицій-ний об'єкт дослідження іншої науки; в) вивчення досвіду од-них наук методами і засобами іншої¹. За своєю природою криміналістика традиційно має найтісніші взаємозв'язки з кримінальним правом, кримінальним процесом, криміноло-гією. З точки зору інтенсивності зв'язків криміналістику слід віднести до групи кримінально-правових наук, що вивча-ють злочинність і заходи боротьби з нею². Для міжнаукових зв'язків криміналістики і всієї групи кримінально-правових наук,— відзначає Г. Матусовський,— характерний перший тип взаємодії, тобто вивчення одного і того ж об'єкта групою різних наук³. При цьому, мислиться, прогностичні дослід-

¹ Див.: *Добров Г. М.* Наука о науке: Введение в общее науковедение. К., 1970. С. 92—103.

² Див.: *Криминалістика: Учебник/Под ред. Р. С. Белкина.* М., 1996. С. 21.

³ Див.: *Матусовский Г. А.* Криминалістика в системе научных знаний. Х., 1976. С. 42.